

համառապէս գնահատութեան արժանի են 151—201 էջերը, ուր հեղինակն ի մի հաւաքած է ազգային ու օտար գրագէտներէն բանաստեղծին մասին եղած գնահատումները:

Սակայն հոս հարկ կը համարենք շեշտել, թէ կրկին գնահատութեան եւ գովութեան արժանի պիտի ըլլար մեր բարեկամ Ա. Պիպեր-ճեանի ուսումնասիրութիւնը, եթէ նաեւ հոգեբանօրէն վերլուծած ըլլար Պէշկէթաշեանի գրական, գեղարուեստական տեսութեանց եւ հայեացքներուն գրական արժէքը եւ անոնց կատարած դերը հայ գրականութեան մէջ: Դժբախտաբար ասոնցմէ եւ ոչ մին ի նկատի առած է յարգ. հեղինակը:

Հ. Բ. ՏԵՐ-ՄԱՐԳԱՐԻՍՆ

ԱՅԼԵՒԱՅԻՐ

1. Մեր պատասխանը: «Ժամանակ, օրաթերթին մէջ (թիւ 1736) Հանդիսի Թոբելնական թուին վրայ «Ապագաման նուէր» վերնագրով յօդուած մը հրատարակուեցաւ, որուն հեղինակը համեստութիւնը ըսնք թէ վատութիւնը ունեցած է Դ. գրին ետեւը ծածկուելու: Թողութեամբ իմ ըլլալը այնչափ չի հետաքրքրել զմզ. միայն կը ցախնք, որ «Ժամանակ», իւր էջերուն մէջ այնպիսի յօդուած մը հիւրընկալած է: Իրեն վերապահուած է եղեր խճճել եւ պարսաւել հրատարակութիւն մը, որուն վրայ ազգային միւս թերթերը առաւելութիւն միայն գտան: Ապագաման կ'անուանուի մեր նուէրը, մինչդեռ անոր ուշ ելլելուն պատճառները շատոնց արդէն ծանուցած էինք Ազատամարտի, Բուսարբի եւ Մշակի միջոցաւ, եւ յետոյ նաեւ Յայտարարութեամբ մը, զոր բոլոր ազգային թերթերուն առաքեցինք Թոբելնական թուին հետ: Բայց ի զուր բն մեր պատճառարանութիւնները, ի զուր նաեւ մեր յայտարարութիւնները: Պր. Թողութեամբ ինչուին տակ բոլորովին ուրիշ բան կայ: Լաւ միտ դնենք. «Վիննայի Միութեան Թարգոյ Հայրերը այս նուէրով դարմանել կը կարծեն իրենց ձեռնպահութիւնը յիշեալ Թոբելնականներէն, որոնց մասնախումբները հաւասար քեմ հաւաքեցան, իսկ ոք ինքնաշարժ ինքնաշարժ ինքնաշարժ ինքնաշարժ»:

Օշակ Ս. Միւրդոյի էջերէն¹, «Ահա այս տողերուս մէջ է «Ժամանակ», յօդուածին ամբողջ գաղափիրը: Միութեանները հաւատոյ դէմ համարած են եղեր Թոբելնականներու մատակցութիւնը. ուսկից քաղած է Պր. Թողութեամբ այս սողմանեան իմաստութիւնը: Աղբիւրը Պոլսոյ փողոցներն ու պանդոկներն են, որոնց մէջ անշուշտ այս մասին այնչափ խօսուած է, որ թերթերէն ոմանք փոխառակ իրենց աղբիւրներէն ետեւը գէթ պահ մը զսպելու, եւ իրողութիւնը Հանդիսի էջերէն առնելով՝ ընդհանրութեան հարդրելու, յանդգնեցան մտքեր պղտորել նման յայտարարութիւններով:

Այսու հանգրծ Պր. Թողութեամբ խճճելու ստղատներէն բոլորովին ալ կարելի չէ գերծ հրատարակել, վասն զի իւր յօդուածէն յայտնապէս կը տեսնուի, որ ինքը Հանդիսի պարբերական հրատարակութիւններուն ծանօթ է: Եթէ մեր Պարոնը անկեղծօրէն կ'ուզէր ճշմարտութիւնը իմանալ, թող քիչ մը մտադրութեամբ կարգար Հանդիսի 1912 տարւոյն 562 եւ 634 էջերը, իրողութիւնը կրնար իմանալ նոյն իսկ Թոբելնական թուին մէջ եղած ինչ ինչ ակնարկութիւններէն: Միութեանները մոլեռանդներ չեն եւ ոչ ալ այնչափ անձկամիտ, որ հաւատոյ դէմ բան մը գտնեն հոն, ուր չկար: Չուզեցինք յորեկնական օրւան սպասուած հաշիւաւորութիւնը տալ, վասն զի Էջմիածին նոյն իսկ գրական այս Թոբելնականներուն զեացած մզից այն «Loyalité»-ը, զոր մեզմէ յառաջ արդէն կովկասահայ թերթերը կը դադարեցնէին նկատի առնելով մանաւանդ «Հանդէս Ամսօրեայ», Հեռու մեր մտքէն Էջմիածնի պէս հաստատութիւն մը նախատեսու. վատ գաղափարը, բայց ինչ որ իրողութիւն է, չէ կարելի ուրանալ: Գաղթ այժմ Հանդիսի Թոբելնական թուին վրայ եղած անհարգականէն: Թողութեաններուն վրայ առանձնապէս տակաւին չիօտած, մեր Պարոնը կը հաճի նախ ընդհանուրին նկարագիրը տալ: «Այս նուէրը կը կայանայ, կ'ըսէ, թուղթին փայլունութեան եւ էջերուն կարմիր գծերով գրուագին վրայ, մնացածը Հանդիսի պարզ թիւ մըն է:» Շատ լաւ, բայց յարգող տողերուն ինչ ըսնք: «Պարունակութիւնը» նոյնապէս յարգող, բաժնուած շորս յօդուածներու: Ամբողջութիւնը «Ինչեւէն քիչ» է, բայց ոչ գերծ քննադատու թիւնէ, այլ հաւատածները զիրար բռնելու տեղ, զիրար կը մղեն, զիրար կը ջնջեն: Եւ սակայն «Ժամանակ», զարմանալի աշխատակիցը կը յանդգնի

1. Ընդգծուել մեզմէ է:

գատի ալ նստիլ չ. Գէնէվիշեանի դէմ, անոր հայ ուղղագրութեան վրայ գրածները պարտաւարականօրէն անուանելով, Օ, tempora, o, mores! Եթէ մասնագէտ հեղինակութիւններ ալ ամէն մէկէ այսպէս պիտի քննադատեն, այն ատեն կոտորելը, մէկ կողմ նեանք մեր գրիչները, վասն զի այս պարագային ոչ գրական պատասխանատուութիւն կայ եւ ոչ ալ արժանապատուութիւն:

Պր. Յօգուածագիրը միայն չ. Գաթըր-ճեանի աշխատութեան մասին գրելը մը չունի, քննադատած է նաեւ չ. Գաթըրճեանի յօդուածը, որուն պատասխանը սակայն հեղինակը իրեն վերապահէ: Իսկ խմբագրականին նկատմամբ հետեւեալը կ'ըսէ. «Առաջին յօդուածին մէջ ողբեր կ'ըլլան թէ ինչո՞ւ լայնատանո՞ւ աւերակ քաղաքներուն պեղումը ձգեր ենք օտարներուն, փոխանակ ուրախանալու, որ Եւրոպացիները անոնցմով կը զբաղին եւ մեր շրջածը անոնք կը կատարեն: Հայն ալ եթէ ունենար Եւրոպացեաց միլիոնները, պիտի ձգէր արդեօք այդ պեղումները օտարացո՞յ, Չէ՛, Պարոն Պ., մեր հայրերուն քաղաքակրթական նշխարները հաւաքելու եւ ուսումնասիրելու համար միլիոններու պէտք չկայ, բաւական, որ հաստիւն ուսուցիչ եւ նշաւէր ուղեւորներէն աշխատինք: Բազմաթիւ անձինքներու ջանքերը այս մասին ցայժմ մեծաւ մասամբ ապարդիւն մնացած են, վասն զի դժբախտաբար Չեզի պէս մտածող ազգայիններ տակաւին շատ կան մեր մէջ, որոնք իրենց անարին հրապարակագրութիւններով ազգը կը ջնջատեն:

Ուրիշ ըսելը մը չունինք. միայն կը բաղձայինք գիտնալ, որ՝ Տէր մի արասցէ, եթէ երբեք Պր. Յօգուածագրին տան մէջ հրգե՛հ մը ծագէր, արգեօք ուրախ աչքերով պիտի դիտէր իրողնե՛ն ներս խոժո՛ղ այն անձինքները, որոնք տան կահկարասիք ազատելու պատրուակի տակ, զանոնք իրենց աները կը փոխադրեն . . .

ԵՄՊԱ. «ԱՆՆՈՒՄ»

2. Չըանգտանք: «Չ. Ամս. 1914, փետր. Թիւն կարգալու տան տեսայ թէ չ. Վարդանանի բառաքննութիւններէն 66րդը՝ այսինքն Քանթոնի պնդումը մեկութիւն մը գտած է, որ որոշ չ'իմացուիր, թէ ընջելու է այս բառը, եւ կամ փոխանակելու է՝ քանթոնի-շառն, ձեւով: Որչափ չ. Վարդանանի — զարմանալի ոճէն կրցայ հետեւցնել՝ ինքն ալ համոզուած է՝ այս պատուական բառին

գոյութեան դէմ յարուցած առարկութիւններուն անհաստատութեանը: Զքանթոնի է եւ կը մնայ այս ձեւով, եւ զատ ձեւ ու կազմութիւն ունի բոլորովին՝ թէ «քանթոնի-շառն» է եւ թէ անորոշ՝ «սանթոնի-շառն»: Այս վերջինիս համար կը զարմանամ միայն թէ ինչպէս «յարաբերութեան մէջ կրնայ կարծաւոր զքանթոնի հետ:

Զքանթոնի (միայն մէկ անգամ գործածուած եղելի մէջ էջ 98) մեկնութիւնն տուած է չ. Ս. Տէրվիշեան, «Լեզուն» մէջ՝ 91 իրր «հարաւ»-ը: Այս զուտ հայեցի կազմութեամբ բառս բնաւ աղբիւր չունի քանթի կամ քանի (Ոսկ. Պաշ. Ա. 582) հետ, որ զուտ պարսկ, bang, հրապ. banha է (տ. Horn, Grundriß 232) եւ եւսերեան՝ քանթի-շառն կամ քանթի-շառն — եւ նման բառերու հետ:

Զքանթոնի կազմութիւնն յայտնի է, իրր քանթ[ի]-շառն-ի, սասակացոցիւ մասնիկ չով չ-քանթ-շառն-ի: Միեւնոյն կազմութիւնն ունի ս-քանթ-շառն-ի: Միեւնոյն կազմութիւնն ունի նակութիւնն է՝ հնարել, հնարաւոր: Արդէն քանթի ալ այս իմաստով գործածուած կը գտնենք, «ընդ Պարսից լեզուն քանթ. Եջն. 111. կամ նոյնը՝ քանթի, Անդ, էջ 110, «յորժամ քանթի-շառն... ինչ քան խոսել» Ոսկ. Մտ. 694: 2-րդ գիտնի թէ «Առձեռնի, եւ Չ. Չագըրճեանի նշանակած քանթ = զբանգտանք, որչափ ճշգր. Թիւն ունի, որովհետեւ Առձեռնի՝ զքանթոնի զատ զատ գրուած ձեւը՝ կասկածելի է, իսկ չ. Չագըրճեանն ուր գտնի է այսպիսի բառ մը:

Զքանթոնի բառի կազմութեան ժամանակակից է, եւ թերեւս նոյն մտաց ծնունդ՝ զառն-շառն, շառն-քանթ, իրր շառն-շառն-ի, շառն-առն-ի, զորոնք մեկնած են՝ որչափ կը յիշենք՝ «Արդի Լեզուագիտութեան» յառաջադրանքին մէջ Փորձիկ ակնարկութիւն մը այս բառերուն կազմութեան վրայ եւ բաւական պիտի ըլլայ տեսնելու այն մեծ տարբերութիւնն, որ կայ արդի բառակազմութեան եւ մեր նախնեաց բառակազմիկ արուեստին մէջ: Բայց ընդարձակ ուսումնասիրութեանց նիւթ պիտի մատակարարէր այսպիսի տեսութիւն մը:

Արդէն չ. Վարդանանի բառաքննութիւնն շատ բան կը լուսաւորէ այս նկատմամբ: Միայն պիտի խնդրէի, չ. Վարդանանի որ շարունակէ իւր այս պատուական բառաքննութիւնն՝ առանց աղբիւր-շառն շատ մը «Ուղղագրութիւններէ» ու «Սրբագրութիւններէ», որոնց շատերը կամ բոլորովին անպէտք են, ըստ որում՝

շատ ակնյայտի են, եւ կամ երեւակայական
“ուղղագրութիւններ” են, որոնք աւելի կը խա-
թարեն իմաստն ու կ'աղաժողեն ընթացող-
ները...

Նայսաց, 17 Ապրիլ 1914: Հ. Գ. ՄԵՆԵՎԻՇԵԱՍ

3. “Մնարովսկի, անուան շուրջը: Գի-
տներ որ մի քանի ենթագրութիւններ յառաջ
դրուեցան այս անուան վրայ, որոնք մէջ առմէն
հաւանականը ինքի կը թուի “Մար-Սերովսկի”,
յորդովումը, եթէ մանաւանդ Ս՝ տեղ ալ Շ,
ըլլար Տնչումը, աւելի մօտ երթալով Ասորա-
կանին (Սամուէլ = Ըմուէլ, Սաուու = Ըաուու,
եւն), եւ եթէ պատմութիւնէն ալ դոյնն ակնարկ
մը՝ նշոյլ մ'ունենայինք: Այսու հանգիստ, ինչ-
պէս ըսինք՝ առաջարկեալներուն մէջ դարձեալ
ամենէն դրականը կ'երեւի:

Հոս ուրիշ նորագոյն լուծման մը վրայ
դիտի հրահրեմք բանասիրաց ուշագրութիւնը,
լուծում որ այս օրեր մտքիս զարկաւ իմ պահ-
լաւահայ ուսումնասիրութեանցս ընթացքին եւ
թուեցաւ ինքի ամենէն յարմարագոյնը թերեւս
մինչեւ ցարդ երեւցածներուն:

Ահա թէ ինչպէս:

Գիտներ որ հնագոյն շրջաններու (Ջնտի
եւ Արշակունեան պահակերէն) Ս դրերը, հո-
ւովոյն թերմամբ, նորորուն մէջ Հ՝ փոխուած
են շատ անգամ, օր. gas = Ժ որ հայերէն ալ
“Գառը” տուած է: Ինչպէս ըսինք միշտ եւ մի-
օրինակ չէ այս շրջումը. երբեմն պ.ի մէջ կա-
տարուած եւ հ.յ.ի մէջ դեռ հնագոյնը կը տի-
րեր, օր. dms = Ժ = դաս(ն): Երբեմն ալ հ.յ.ի
մէջ արդէն կատարուած՝ այլ պ.ի մէջ անշարժ
անխախտ է, օր. pas = Ժ = պահ:

Այս երեւոյթը մի միայն Ս գրին վրայ ալ
չէ, այլ ուրիշ բաղաձայններուն վրայ ալ կը
տեսնուի, զ. օ. պհլ. patgame, patgare, patwaste,
եւն, եւն, նոր պ.ի անցած են Բ (paty), Ե (paty),
մինչ հ.յ.ի մէջ պահուած են հնագոյն
ձեւերը պոթոմ, պոթիլ, պոթուս, իսկ pat-
man, patkare եղած են պոյմ, պոյմ:

Եւս եւ, ուրիշ հ.յ.ի յատուկ մասնաւո-
րութիւն մը, Ս՝ հոլովութիւն միշտ Հ՝ ալ կա-
տարուած չէ, այլ բուն հայերի Ժ, Յ, յ տառե-
րով ալ փոխանակուած է եւ այս փոխանակու-
թիւնը միշտ Ս՝ ալ յատուկ չէ, այլ ուրիշ բա-
ղաձայններու վրայ ալ կը տեսնուի: Այսպէս
եղած են զ. օ.

ganj = նպ. گنج = հ.յ. գանձ

bas = Բար. բաց

most = մատ. մօծ

եւ արապէս mes = Ե = մեծ:

Ուրեմն պիտի ըսենք որ “Մնարովսկի”
առաջին անգամը “մեծ” է, ուր յարդը Ս՝ աղ-
դեցութեան տակ բնականաբար պիտի իյնար եւ
ինկած է Ժ: Այլ մնայ այժմ թէ ինչ է “Գառը”,
կամ “Գոթիլ”:

Աս ալ իր շատ բնական մեխանիզմն ունի
առանց մեծ բռնադատութեան: Պհլ. ցրօն
կատ ցրօն կը նշանակէ = անուն, համբաւ, եւ
եւ նորատեսիլ նորանշան ալ չէ հ.յ.ի մէջ, ար-
դէն անուած եւ գործածուած ալ է մէկ երկու
բառերու մէջ, բայց այնպէս թաքուած եւ անհետ
որ դժուար պիտի լինէր նշմարել եթէ պահլաւ
համազօյգները չվկայէին:

Այսպէս, զ. օր, հնագոյն պ.ի մէջ ունինք
իս բառ մը շատ ընթացիկ, շատ սովորական որ
կը նշանակէ Բար, Եւն, Գեղեցիկ յորմ հիւ-հիւ
որ եւ հիւ-հիւ կամ հիւ-հիւ (աղիւ, բարեբա-
րոյ) զոր նախնիք բառն են “Խո-հիւ” Գ, Եւ
ասոր հակառակը՝ dms-hi-hi (dms-hi-hi) շարաբարոյ,
զոր պահած են ի “Գ-խիւ” Գ, Սոյնպէս եւ ունինք հ.յ. հիւ-հիւ (բարեհամբաւ),
որ նպ.ին տուած է Գ Եւ հ.յ.ի “Խո-սով” Գ,
Եւ սորին հակառակը՝ պարսաւեիին եւ եպիւրեիին
կը ներկայանայ պ.ի մէջ dms-ցրօն եւ հ.յ.ի
մէջ “Գ-սով” Գ, ձեւի տակ ուր մերձակայ Ս՝
աղդեցութեամբ ինկած է Ժ (Գ-սով):

Վենիսագործ թէ սոյն օրինոք եւ շատ
գեղեցիկ բարդուած է նաեւ մեր խնդրական
“մնարովսկի” իբր Բ(Ժ) Գ-Եւ = բարեհամբաւ:

Բառին ուղղագրութիւնը իւր ստուգաբա-
նութենէն ինքնին կ'ըլլէ, վերջին գիրը կրնայ
անխտիր օ ալ, Բ ալ լինել զի Բ = Գ = Է =
Ժ = Գ ընթացիկ թորագրութիւններ են թէ պ.ի
եւ թէ հ.յ.ի մէջ: Այլ վ՛ գոյութիւնը ան-
հրաժեշտ է, զի նա է որ օս երկարին շեշտը եւ
ամանալը կու տայ, ինչպէս յունարէնէն անուած
բառերուն մէջ ալ կը տեսնենք՝ ἵδανος =
Թովհանեան, ἵδρωδης = Հերովդէս, եւն:

Եւ բարոյապէս ալ մոտենելով ինչ աւելի
քան զայս յարմարաւոր պատահանուն մը կրնար
ըլլալ այն հոյակապ անձին համար, որոյ հռչակը
համբաւը հնագոյնէն տարածուելով, Հայաս-
տան՝ Պարսկաստան՝ Թունաստան, ընդհանուր
աշխարհը լեցուց:

Նիւ-Եորք, 15 Ապրիլ 1914:

Բ. ԹԻՆԵՎԻՇԵԱՍ